
УДК 808.3-083-55

Євгенія Карпіловська

Інститут української мови НАН України, м. Київ

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: здобутки та перспективи

У статті розглянуто принципи застосування системно-структурного підходу до вивчення динаміки сучасної української мови, лексичних, словотвірних і граматичних інновацій у ній за роки незалежності. Проаналізовано здобутки, які на цій ділянці має колектив відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, та накреслено перспективи досліджень.

Ключові слова: система, структура, лексикон, граматики, динаміка, інновація, модель.

Запит сучасного суспільства забезпечити повноцінне функціонування української мови в статусі мови держави передусім спонукає мовознавців до вивчення її реального стану, засвідченого у мовній практиці, до зіставлення його з тим корпусом мови, який кодифіковано в словниках і граматиках, виданих до 1991 р. Невідкладність розв'язання цього завдання слушно підкреслив Ю.О. Карпенко в статті «До проблеми футурологічної лінгвістики»: «Можливо, це парадоксально, але сучасну мову ми знаємо значно гірше, ніж її минуле. Але до пізнання сучасної мови і вимоги значно вищі» [1: 9]. Виявлення реальної системи мови, змін у ній порівняно з її станом у попередню добу передбачає, з одного боку, з'ясування чинників її розвитку, визначення причин, джерел і ресурсів її поповнення й оновлення, передусім тих її підсистем, які найоперативніше реагують на соціодинаміку, — лексичної, граматичної, сло-

© Є.А. КАРПІЛОВСЬКА, 2016

вотвірної, фразеологічної, а з другого, — аналіз тих ресурсів системи мови, які втрачають або вже втратили свою активність у мовній діяльності суспільства, встановлення причин та наслідків пасивізації певних мовних засобів, зменшення їхнього впливу на структуру системи сучасної української мови, або на спосіб її внутрішньої організації. Вивчення взаємодії таких різноспрямованих процесів у системі української мови — збільшення й зменшення її складу — закладає підґрунтя для з'ясування поза- і внутрішньомовних важелів динаміки мови та її наслідків.

Динаміку звичайно розуміють як рух мови, її дію, уживання її корпусу, унормованого й кодифікованого в словниках, граматиках і правописі певного періоду, у мовній практиці, протиставляючи динаміку статиці як системі мови в стані нерухомості, спокою, рівноваги. Проте рух не обов'язково призводить до розвитку мови, змін у складі її системи та в її структурі. Динаміка може лише доводити стабільність корпусу мови, засвідчувати збереження типологічних рис національномовної номінації, предикації, експресії та оцінки, підтверджувати розподіл одиниць системи мови між її активним і продуктивним центром (ядром) та неактивною, непродуктивною периферією. Наявність у системі мови стабільного ядра забезпечує її стійкість як засобу пізнання та спілкування спільноти, підтримує єдність нації та тяглість її культурної традиції, а проміжна зона між ним і периферією надає системі гнучкості, здатності змінюватися у відповідь на нові вимоги суспільства.

Про зміни стану мовної системи сигналізує поява в її складі одиниць з новими формою, змістом, функціями, встановлення нових відношень між ними і вже наявними одиницями системи, а також втрата мовних одиниць чи зміна їхнього місця в системі. Саме такі зміни пов'язують динаміку з поняттями «розвиток», «еволюція» мови як на осі одночасності (синхронія), так і на осі послідовності (діахронія) її станів. О.С. Мельничук, аналізуючи чинники еволюції системи мови, виділяв три різновиди динамічних процесів у структурі мовної системи як її наслідки: 1) становлення і розвиток нових компонентів структури; 2) заміна одних компонентів у відповідних функціях на інші і 3) некомпенсована втрата компонентів структури [26: 173]. Визначальним для розвитку системи мови, для створення моделей, адекватних її реальному стану, О.С. Мельничук вважав зміни класів мовних фактів. Він наголошував на тому, що «результати цих змін прийнято позначати як зміни і розвиток внутрішньої структури або системи мови» [27: 28].

Нова модель системи сучасної української мови має відбивати тенденції розвитку мовної діяльності сучасного українського суспільства, відповідати його потребам і запитам, адже вона має лягти в основу опису та кодифікації корпусу української мови в нових її словниках, граматиках і правописі. Це масштабне й багатоаспектне завдання закономірно привертає увагу як дослідників сучасної української мови, так і її істориків. В історичній перспективі мовознавці шукають витoki й причини сучасної динаміки мови, коріння способів і ресурсів її номінації, предикації,

експресії та оцінки, причини їхньої активізації чи пасивізації, блокування в сучасних суспільних обставинах функціонування української мови. За роки незалежності українське мовознавство збагатили такі ґрунтовні дослідження динаміки української мови в синхронії та діяхронії, як монографії П.І. Білоусенка, В.В. Німчука, Л.В. Струганець, О.А. Стишова, Г.М. Вокальчук, І.М. Кочан, М.В. Жуйкової, Ж.В. Колоїз, А.М. Нелюби, М.І. Навальної та інших дослідників.

Цілком закономірно завдання вивчити сучасний стан системи української мови і, зіставивши його з попереднім її станом, виявити зміни в ній і змодельовати її новий стан передбачало застосування системно-структурного підходу до аналізу мовних фактів. Саме на цьому напрямку дослідження динаміки сучасної української мови з 1991 р. активно працює колектив співробітників відділу структурно-математичної лінгвістики — до 2011 р. у складі Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, а з 2011 р. — у складі Інституту української мови НАН України. Чвертьвіковий ювілей, який цього року Інститут української мови НАН України відзначає разом із незалежною Українською державою, дає привід підсумувати вивчення динаміки української мови в системно-структурному аспекті за цей період і накреслити його перспективи.

У динаміці сучасної української мови наш колектив передусім цікавлять не поодинокі зміни в складі системи мови на її різних структурних рівнях — лексичному, граматичному, словотвірному, морфемному, — а зміни, які набувають стійкості, повторюваності, регулярності, активності, призводять до зрушень у структурі системи, до її поповнення й переорганізації [4]. Такі релевантні зміни набувають ознак тенденцій розвитку сучасної української мови, а отже, потребують всебічного вивчення й відображення в новій моделі її системи. Вивчення зазначених типів структурних змін відкриває перспективу для виявлення чинників переорганізації системи мови, що сприяють не лише активізації її засобів для задоволення нових суспільних запитів, а й збереженню її стабільності й типологічних рис. Тенденцію розвитку системи мови трактуємо в контексті взаємодії та протиставлення процесів інтеграції і диференціації мовних засобів, а саме: 1) інтернаціоналізації (глобалізації) — націоналізації (етнізації); 2) інтелектуалізації («окниження») — демократизації («орозмовлення»); 3) генералізації, семантичної та функціонально-стильової нейтралізації — специфікації, аспектуалізації, деталізації; 4) посилення, уніфікації норм літературного стандарту загальнонаціональної мови — стратифікації мовних норм, зростання їхнього аксіологічного й комунікативно-прагматичного потенціалу у різних її функціональних стилях і сферах її уживання [5; 9; 10–12; 14].

У центрі нашої уваги незмінно перебуває слово як стрижнева, базова одиниця номінації і предикації української мови. Аналіз його як мінімальної самостійної формально-семантичної й комунікативно-прагматичної мовної структури і дає дослідникам можливість з'ясувати при-

чини й наслідки змін у системі й структурі мови під впливом змін у суспільному житті, у відповідь на нові когнітивні й комунікативні запити мовців. Для їхнього виявлення застосовано комплекс методів системно-структурного аналізу мови, як класичних (метод опозицій, компонентний і трансформаційний аналіз, метод перифразування, лінгвістичного моделювання), так і новітніх. Комплекс цих методів формує створену у відділі оригінальну процедуру визначення функціонального потенціалу слова в системі мови і в тексті, його ваги в їхній структурній організації. Функціональний потенціал слова складає спектр його відношень з іншими одиницями, новими й уже наявними, а саме: парадигматичних (синонімічних, антонімічних, паронімічних, омонімічних, гіперо-гіпонімічних), синтагматичних (позиційних і комбінаторних) та епідигматичних (дериваційних і асоціативних) [7].

Комплекс взаємопов'язаних завдань, спрямованих на вивчення й моделювання системи української мови з урахуванням її динаміки за останні 25 років, передбачав аналіз та осмислення: 1) змін у складі лексикону та граматики мови, причин, джерел і ресурсів появи інновацій, активізації та пасивізації наявних слів, словоформ і словосполук; 2) функціонального потенціалу інновацій у текстах різних стилів і в системі мови, встановлення типів лексичних і граматичних класів (об'єднань слів), які вони формують, їхньої взаємодії з іншими класами слів (новими і вже наявними) в системі мови, ролі в процесах концептуалізації, категоризації та аспектуалізації світу; 3) участі нових слівних структур у розширенні та поглибленні когнітивного й комунікативного просторів сучасної української мови; 4) впливу динаміки на стійкість норм її літературного стандарту, зокрема на функціонально-комунікативну й прагматичну стратифікацію норм загальнонаціональної мови за її окремими підсистемами (фаховими, соціальними, територіальними); 5) ознак форми, семантики або вживання слів, релевантних для створення формально-логічних моделей нового стану системи мови, придатних для укладання нових словників і граматик української мови, опрацювання мови за допомогою новітніх комп'ютерних технологій, формування різних типів корпусів мови і картотек як фактографічної основи та інструментів визначення стабільності її системи та характеру змін у ній.

Основні результати розв'язання цих завдань узагальнили колективна монографія Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської і Л.П. Кислюк «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [21], доповіді Н.Ф. Клименко та Є.А. Карпіловської на Міжнародних з'їздах славістів [2; 5; 14; 19–20], індивідуальна монографія А.А. Таран «Конкурування номінацій у сучасній українській мові: тенденції стабілізації нової лексики» [33], ідеографічний словник нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критської, Т.К. Пуздиревої і Ю.В. Романюк [АРСУН] та «Грамматичний словник української літературної мови. Словозміна» В.І. Критської, Т.І. Недозим, Л.В. Орлової, Т.К. Пуздиревої, Ю.В. Романюк [ГС].

Взагалі за роки незалежності результати дослідження різних виявів динаміки української мови у системно-структурному аспекті наш колектив оприлюднив у понад 150 публікаціях в українських і зарубіжних виданнях, зокрема в томах праць Комісій зі слов'янського словотворення, соціолінгвістики та лінгвістичної бібліографії при Міжнародному комітеті славистів. Нині ми готуємо до друку монографію «Вплив соціодинаміки на систему та структуру мови: тенденції мовних змін», у якій плануємо узагальнити спостереження над перебігом динамічних процесів у мові як її реакції на нові вимоги й запити українського суспільства, зміни в його свідомості й ставленні до мови за роки незалежності України.

За еталон для нашого зіставлення стану українського лексикону початку XXI ст. з його станом до 1991 р. й для формування масиву нової лексики правив реєстр комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду (МСФ) української мови, створеного у відділі протягом 1988—1991 рр. і постійно поповнюваного. Реєстр МСФ сформовано за 5-ма авторитетними й різнотипними словниками сучасної української мови, виданими протягом 1970—1989 рр.: 1) академічним тлумачним «Словником української мови» в 11-ти томах (1970—1980); 2) словником-довідником І.Т. Яценка «Морфемний аналіз» у 2-х томах (1980—1981), 3) «Частотним словником сучасної української художньої прози» у 2-х томах за редакцією В.С. Перебийніс (1981), 4) «Словником іншомовних слів» за редакцією О.С. Мельничука (1974, 1-е видання) та 5) «Словником-довідником з правопису та слововживання» С.І. Головащука (1989). На сьогодні він налічує понад 170 тис. слів з відомостями про їхню морфемну будову, частиномовну належність, кількість значень та абсолютну частоту вживання у півмільйонному корпусі художніх прозових текстів, а також з відомостями про омографію та варіантність різних класів морфем у їхньому складі [22; 34].

Основу моделювання в наших дослідженнях стану оновлюваних ділянок українського лексикону, змін у його системній організації та реалізації у текстах різних функціональних стилів і сфер уживання становлять матеріали комп'ютерного фонду інновацій у сучасній українській мові (далі — КФІ), який ми формуємо з 2006 р. за текстами українськомовних друкованих та інтернет-видань, науково-популярними, офіційно-діловими й навчально-освітніми ресурсами українського сектору Інтернету, а також за реєстрами нових українських загальномовних, термінологічних і спеціальних, неологічних, словників, записами усного мовлення (теле- і радіопередач). На сьогодні фонд налічує понад 20 тис. контекстів уживання близько 10 тис. нових найменувань. У спеціальній параметризованій базі КФІ нові слова описано за їхніми формальними, семантичними та функційними властивостями й проілюстровано вживанням у різностильових діагностичних контекстах [АРСУН: 9].

У вищезгаданій монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» термін *інновація* потрактовано як гіперонім, що означає будь-яке нове явище у мові безвідносно до його походження,

формальних, семантичних або функціональних ознак і місця в її системі. Залежно від ступеня новизни виділяємо інновації *абсолютні* з цілком новими для української мови формою та значенням (новозапозичення *інтернет, піар, слоган*) та інновації *часткові*, що мають лише окремі нові компоненти форми та/або значення (новотвори *клонувати, альтернативник, мережний/мережевий*), а також тільки нову форму (неографізми *розіграш, лібрето, фортисимо*) чи тільки нове значення (неосемантизми *простір, сірий, вимір, версія, формат, трейлер*). *Новотвори, новозапозичення, неосемантизми та неографізми* становлять гіпоніми щодо гіпероніма *інновація* [21: 9–35].

Аналіз лексичних інновацій підтвердив провідну роль словотворення в сучасній українській номінації й завдяки йому підтримання синтетизму як її типологічної риси. За нашими підрахунками, у масиві нової української лексики, на одне непохідне слово припадає 4-5 похідних. Словотворення сприяє вербалізації як нових, так і уже відомих понять у когнітивному просторі сучасної української мови. Доказом цього є розбудова лексико-словотвірних гнізд від новозапозичень, неосемантизмів і актуалізованої лексики. Наприклад, гнізда або словотвірні парадигми від таких новозапозичень, як *інтернет* і *піар* налічують уже понад сотню похідних.

Активізації певного слова у мовній практиці може сприяти нейтралізація його семантики, усунення з неї ідеологічних, негативно заряджених компонентів. Спостерігаємо це нині на прикладі давно відомого українській мові запозичення *бізнес*, яке впевнено стає активним ресурсом сучасної української номінації. 1970 р. в 1-му томі СУМ-11 це слово подано з такою дефініцією: *бізнес* — Комерційна, біржова або підприємницька діяльність як джерело наживи в капіталістичному світі [СУМ-11, I: 179]. Показовим щодо стереотипу тогочасного сприйняття цього поняття, нав'язуваного радянською ідеологією, є й приклад з поезії М.Т. Рильського, поданий у цьому словнику до слова *бізнесмен*: *Не спитья вам, нью-йоркські бізнесмени, Чикагські* (за правописною нормою того часу — *ЄК*) *м'ясники і різники, Вам, що хотіли б світ увесь зелений Залить огнем смертельної ріки?* Згодом 2002 р. Д. Мазурик в словнику-довіднику «Нове в українській лексиці» зафіксувала це слово вже з нейтральним значенням «підприємництво, діяльність, яка дає прибуток» [СМ: 16]. СУМ-11 зареєстрував лише слова *бізнес* і *бізнесмен*. Л.П. Кислюк у нових словниках і текстах 2008 р. виявила вже 92 деривати з такою основою [21: 265–267]. Нові номінації засвідчують характер не лише профілювання поняття «бізнес», а і його оцінювання. Якщо словосполучки *гральний (інтелектуальний, інформаційний, комп'ютерний, модельний, стоковий) бізнес*, опозиція *великий — середній — малий бізнес* стилістично нейтральні, то номінації *чорний (нелегальний, тіньовий, підпільний) бізнес* виявляють у своїй семантиці негативний оцінний компонент. Ширший спектр нейтральних і негативно заряджених номінацій засвідчують композити, які переконливо доводять стійкість типологічних рис української номінації, перевагу в ній синтетизму над аналітизмом. У складі

комполітів основа **бізнес-** виявляє здатність виступати в ролі категоризатора як у початковій, так і в кінцевій позиції. На дедалі впевненіше входження цього англїцизму до свідомості українців, його перетворення на суспільно-культурний стереотип вказують не лише нові адаптовані запозичення, а й творення комполітів-гібридів з питомими українськими лексемами, використання питомої лексики для творення кальок, пор.: *бізнес-аналіз, бізнесвумен, бізнес-група, бізнес-клас, бізнес-клуб, бізнес-леді, бізнес-план, бізнес-партнер і бізнес-гравець, бізнес-зустріч* (англ. *business meeting*), *бізнес-інтереси* (англ. *business motives*), *бізнес-навички* (англ. *business capacity*), *бізнес-новини* і навіть *бізнес-нюх* або *автобізнес, відеобізнес, інвестбізнес* (і паралельно вживана вихідна словосполучка *інвестиційний бізнес*), *інтернет-бізнес, кінобізнес, медіабізнес, телебізнес, фітнес-бізнес, шоу-бізнес і наркобізнес, порнобізнес*. Прикметно, що завдяки активному профілюванню поняття «бізнес» в сучасній мовній практиці засвідчено і його вживання у формах множини: *операції з об'єднання бізнесів, сайт сприяє власникам малих бізнесів, малі бізнеси банкрутують, створення продуктів та бізнесів* тощо [7: 90–91]. Зростання словотворчого і в цілому номінаційного потенціалу слова *бізнес* не лише доводить його активну роль у розвитку когнітивного простору української мови, розбудову його власної поняттєвої «ніші» в ньому поруч зі словами *робота, справа, діяльність, підприємництво, фірма, структура*, а й потужний вплив на лексичну, словотвірну й граматичну систему мови, її комунікативно-прагматичний простір [АРСУН: 49–57]. Ці суттєві зміни у функціональному потенціалі слова *бізнес*, безперечно, мають знайти адекватне відображення в нових українських словниках, загальномовних і термінологічних, тлумачних, ідеографічних, перекладних і аспектних (синонімічних, антонімічних, омонімічних).

Аналіз причин активізації у мовній діяльності сучасного українського суспільства вже сформованої системи засобів номінації, зокрема джерел і способів неосемантизації лексики, важливий для виявлення її ще не реалізованих можливостей, сприяє захисту самотності української номінації перед впливом нових запозичень. Про появу нових конотацій, семантичних відтінків, а то й нових значень уже наявних слів сигналізує новий контекст їх уживання, їхні нові лексична й синтаксична сполучуваність. Для предметних імен — це передусім їхні нові означення, для імен ознакових — нові об'єкти таких означень. Як свідчить, зокрема, аналіз прикметників-неосемантизмів, формуванню їхніх нових значень сприяє зміна їхньої функції в словосполучках, наприклад, функції ідентифікувальної, або функції вказівки на відношення одного об'єкта до іншого, на функцію характеризувальну, або функцію виділення такого об'єкта з-поміж інших, підкреслення його іншої якості або його оцінки мовцем. Нині в українській мові спостерігаємо активне формування у розряді відносних прикметників якісно-оцінних значень і завдяки такому розширенню їхньої семантичної структури — перерозподіл слів з новими значеннями між розрядами відносних і якісно-оцінних при-

кметників, їхню словотворчу активність саме в новому якісно-оцінному значенні [21: 91–97; 201–221]. Це стосується таких прикметників, як *адресний, вертикальний, зірковий, знаковий, культовий, платиновий, профільний, форматний, цифровий* та ін. Наприклад, якщо СУМ-11 у VIII томі, виданому 1977 р., подає прикметник *профільний* ще як суто відносний у складі сполук *профільний портрет, профільний переріз, профільний інструмент*, то нині в текстах засобів масової інформації, офіційно-діловому стилі натрапляємо на його вживання в складі сполук на зразок *профільне міністерство, профільний комітет, профільний ВНЗ, профільна діяльність* як синоніми до прикметників *основний, базовий, провідний, пріоритетний*.

Розвиток нових якісних, оцінних, образних значень послідовно демонструє й розряд українських колоративів: *сірий, зелений, помаранчевий, жовтий, синій* та ін. Інтернаціональний характер таких неосемантизмів дає підстави замислитися над джерелом їхнього формування. Часто важко визначити, чи це семантичний дериват на українському мовному ґрунті, чи нове, так зване вторинне, приховане (з відомою формою), запозичення. Якщо питомий мовний ґрунт, тобто система самої української мови, дає основу для появи такого нового значення слова, то ми маємо право розглядати його як факт розвитку українського лексикону, когнітивного й комунікативного простору української мови на базі власних ресурсів. Підстави для такого розгляду, дають, наприклад, нові значення в прикметниках *сірий* і *прозорий*, попри їхню близькість до семантики англійських прикметників *grey* і *transparent* в словосполученнях на зразок *grey import* «сірий імпорт» або *transparent elections* «прозорі вибори». Більше того, наявність питомої семантичної бази сприяє органічному засвоєнню таких і інших інтернаціоналізмів, які вже знайшли свою «нішу» в системі сучасної української мови. Неосемантизми, виявляючи активність у мовній практиці, розширюють функціональний потенціал в системі української мови їхніх базових слів з уже наявною формальною структурою. Наприклад, колоративи в нових якісно-оцінних значеннях стають базою для творення за допомогою конфіксальної моделі *по-...-ому* прислівників способу дії, пор.: *Громадськість хоче працювати не в “міні”, не “по-чорному” чи “по-сірому”, а “по-білому”* (Громадянин України, Суми — www.gukr.com, 1.05.2009). У СУМ-11 не знаходимо прислівників, похідних від прикметників-кольороназв. Ці факти експресивного словотворення свідчать про важливу роль неосемантизмів не лише в номінуванні нових понять, а й у висловленні їхньої оцінки, ставлення до них сучасних українців [9].

Численні інновації засвідчують інтенсивну взаємодію загального й професійного лексичного й граматичного ресурсу української мови, «прозорість» їхніх меж. У дослідженнях цих процесів Н.Ф. Клименко [14; 15; 18; 19; 21: 134–227] обґрунтувала такі їхні риси, прикметні для сучасного функціонування української мови: 1) в різних стилях сучасної української літературної мови, у різних сферах її функціонування процеси

термінування й детермінування, а також транстермінування й вторинного термінування лексики відбуваються по-різному, віддзеркалюючи зміни у мовній свідомості українців, в ідеологічних і наукових парадигмах, соціальних і мовних стереотипах українського суспільства; 2) термінування й детермінування поєднані в спільній системі пізнання світу й позначення його нових реалій або переосмислення, переоцінювання реалій уже відомих, відкриття їхніх нових ознак, нових аспектів пізнання; 3) процеси термінування та детермінування діють як «сполучені посудини» в окремих оновлюваних терміносистемах та в загальному лексиконі сучасної української літературної мови.

Динаміку, що призводить до розвитку українського як загального, так і професійного лексикону, а отже, й когнітивного та комунікативно-прагматичного простору мови, виявляють не тільки інновації та актуалізована лексика, а й усталені словотворчі ресурси мови — афікси, основи, способи та моделі словотворення. Сучасна мовна практика виявляє зростання або спадання їхньої активності, зміни в твірній базі, появу нових моделей словотворення й нових словотвірних значень. Серед інновацій періоду незалежності звертає на себе увагу словотвірна категорія високого ступеня вияву ознаки, розвитку дії або якості об'єкта, зокрема розряд новотворів з префіксом **супер-**. У словниках до 1991 р. засвідчено 47 іменників і прикметників, утворених за його участю. Це, зазвичай, терміни-іменники, прикметників зафіксовано лише 3: *супераеродинамічний*, *супермодний* і *супершвидкісний*. За висновками Н.Ф. Клименко, у тематичній структурі цього словотвірного розряду слів переважали на той час назви машин, приладів на зразок *супергенератор*, *суперавтомобіль*, *супертанкер*. За роки незалежності в структурі цього словотвірного розряду стався кардинальний перерозподіл слів за тематичними групами й частинами мови. Зросла кількість прикметників з цим префіксом, що мають виразний експресивно-оцінний компонент, причому, в сполученні не лише з іншомовними, а й з питомими основами. Їхній лік у сучасних публіцистичних, художніх, медійних, рекламних текстах іде нині вже на десятки, хоча саме оцінна семантика блокує фіксацію таких новотворів у нормативних українських словниках, пор.: *суперактуальний*, *супервинахідливий*, *супердорогий*, *суперприємний*, *суперфантастичний* та ін. Збільшилася й група іменників-назв осіб, яких у словниках попереднього періоду було зафіксовано лише 4: *суперагент*, *суперарбітр*, *супермодник* і *супершпигун*. «Орозмовлення» абстрактної лексики, її втягнення в орбіту експресивно-оцінного словотворення сприяло підвищенню активності префікса **супер-** у творенні назв осіб, що доводять такі новотвори, як *супербагатій*, *супергравець*, *суперкрасень*, *суперлідер*, *суперпатріот*. Місце новотворів з префіксом **супер-** у поглибленні й урізноманітненні вербалізації поняття «найвищий вияв ознаки, дії, найвища оцінка об'єкта» унаслідок зіставлення цього розряду слів з розрядами синонімічних новотворів з префіксами **над-** (*надмета*, *надподаток*, *надактуальний*), **архі-** (*архімільйонер*, *архітвір*, *архіскладний*), **гіпер-** (*гіперінфляція*, *гі-*

перзростання, гіперелітний), **екстра-** (екстраагент, екстраактор, екстра-видовище), **ультра-** (ультрапатріот, ультранепропулярний, ультраринковий), основами **топ-** (топ-модель, топ-новини), **макро-** (макроекономіка, макро-підхід, макрофотознімання), **мега-** (мегазавдання, мегазірка, мегавітамінний) [14: 78–82; 21: 158–162].

Такі динамічні процеси охоплюють не лише іменники й прикметники [23], а й дієслова, що з професійного лексикону проникають до загального мовлення, розширюючи свою семантику й употужнюючи потенціал функціонування. Це переконливо доводить Ю.В. Романюк на прикладі дієслів-неосемантизмів *артикулювати, позиціонувати, дистанціюватися*. Українці сьогодні артикулюють не лише певний звук мови, як це засвідчив 1970 р. СУМ-11, а й думку, переконання, тенденцію, ставлення до чогось [АРСУН: 41–43]. У такому узагальненому значенні дієслово *артикулювати* стає синонімом дієслів *стверджувати, виявляти, висловлювати, виражати, визначати, окреслювати, формулювати, демонструвати* з кваліфікаторами *чітко, виразно, ясно*, а отже, не тільки семантично поглиблює вже наявне словотвірне гніздо за рахунок похідних-неосемантизмів *артикулюватися, артикулювання, артикульований, зартикулювати*, а й поповнює наявний синонімічний ряд дієслів, розширює свою лексичну й синтаксичну сполучуваність [29]. З огляду на їхню активність у сучасній мовній практиці, зокрема у суспільно-політичному лексиконі, такі наслідки мовної динаміки мають відобразити нові тлумачні словники.

Мовці активно шукають найоптимальнішого ресурсу для позначення нового. У цьому процесі стикаються і конкурують два шари номінаційних ресурсів мови: питомих і запозичених, уже адаптованих і припасованих до системи української мови або нині запозичуваних і припасовуваних. Конкурування певних номінацій унаслідок спільних контекстів їх уживання, їхня здатність до взаємозаміни в тексті. Такі назви можуть перебувати в стані: 1) боротьби, наслідком якої стає перевага одного з них у певних поняттєвих групах і полях та зникнення інших; 2) мирного співіснування в одному полі з різним семантико-прагматичним статусом і 3) паралельного існування у мові завдяки розподілу за різними сферами її функціонування, різними зонами певного концептуального поля, а то й за різними полями. Вивчення цих типів взаємодії власних та іншомовних ресурсів відкриває перспективу для з'ясування причин вибору кожного з них, їхньої доцільності й відповідності чинним нормам української мови. Між собою члени таких конкурентних лексичних угруповань можуть перебувати у відношеннях: 1) графічної варіантності (*SMS/sms, СМС/смс, есемес/еСеМеС*); 2) словотвірної (*мережний — мережевий*) і 3) лексичної синонімії (*прозорий — транспарентний*). Перебіг конкурування номінацій у різних ділянках когнітивного й комунікативного простору сучасної української мови, у різних її стилях і сферах функціонування розглянуто в низці публікацій Є.А. Карпіловської [5; 8] та у монографії А.А. Таран «Конкурування номінацій у сучасній українській літературній мові: тенденції стабілізації нової лексики» [33].

Нова лексика, стаючи активним складником мовної практики, неминуче втягується в процеси предикації, побудови суджень і висловлень, а отже, потребує словозміни, творення текстових форм. Крім того, зміни в семантиці слова закономірно тягнуть за собою і зміни в його не лише словотвірному, а й у формотвірному потенціалі. З огляду на це другим важливим напрямком для побудови моделі реальної системи української мови було вивчення її граматичного ладу. На цій ділянці зосередили свої зусилля укладачі першого в українській лексикографії «Граматичного словника української літературної мови. Словозміна» [ГС]. Словник у паперовому вигляді видано 2011 р. Нині його автори разом з програмістом лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка В.М. Сорокіним підготували електронну версію словника й удоступнили її на лінгвістичному порталі www.mova.info для вільного користування. У цій праці з показовим реєстром обсягом близько 140 тис. слів уперше в українському мовознавстві здійснено моделювання змінних граматичних класів мови. Загалом одержано 1088 моделей словозміни: 689 — для іменників, 280 — для дієслів, 55 — для займенників, 39 — для числівників і 25 — для прикметників [24]. Моделі ґрунтовано на таких ознаках форм слова у складі парадигми: 1) набір флексій; 2) схема наголошування і 3) морфологічні зміни в основі [25]. У моделях враховано варіантність словозміни, послідовно подано семантичну диференціацію відмінкових форм, наприклад, форм місцевого відмінка іменників чоловічого роду (*в(у), на, при, по році і по року*) або форм знахідного відмінка особових займенників (*кого і на кого*). До складу словозмінних парадигм іменників чоловічого й середнього роду введено окремий розряд форм обмеженого числа у називному, родовому та знахідному відмінках. Уміщені в додатках до словника таблиці словозмінних характеристик парадигм і таблиці словозмінних парадигм становлять граматику української словозміни, подану у вигляді правил творення конкретних форм від основ слів певної графічної будови, частиномовної належності та семантики. Окремий додаток до словника становить ранговий список моделей словозміни слів окремих частин мови і граматичних класів у їхніх межах. Завдяки кількісним показникам їхньої продуктивності в системі сучасної мови користувач словника дістає можливість для кожної частини мови та для окремих граматичних класів слів визначити центр і периферію їхньої словозміни.

Високу міру стабільності словозмінної системи й відповідності її реальному стану моделі, створеної в ГС, довів, зокрема, аналіз 5314 нових іменників у нашому КФІ, не засвідчених у нормативних словниках української мови до 1991 р., який здійснили В.І. Критська і Т.К. Пузирева. Для встановлення словозмінних характеристик таких неологізмів вони розробили алгоритмічну процедуру присвоєння новим словам коду словозмінної парадигми за ознаками їхньої формальної структури.

На окрему увагу заслуговували нові запозичення з не засвідченими раніше кінцевими буквосполуками, що не дають змоги знайти для них

взірець у наявній системі української словозміни, такі, як *екшин*, *фешн*, *ф'южн* та інші. Чи не розхитає їхнє засвоєння вже сформовану систему словозміни, норми українського формотворення? Зауважу, що в СУМ-11, як і в сучасних орфографічних словниках, немає жодного слова з такими кінцевими буквосполуками. Аналіз уживання подібних екзотизмів у сучасній мовній практиці переконливо доводить стійкість правил української словозміни. Наприклад, популярний у сучасному професійному мовленні англіцизм *екшин* знайшов свою поняттєву «нішу» поруч з уже відомою питомою назвою *бойовик* і аж ніяк не поступається місцем таким номінаціям, як *фільм про війну*, *фільм-катастрофа*, *фільм жахів* або *жахливчик*, *хорор*. Запитаний мовцями, він уже активно відмінюється, досить подивитися хоча б приклади зі статті про це нове явище нашого життя в українській Вікіпедії: *сходження екшену*, *сучасні напрями екшенів*, *у багатьох екшенах* тощо. Чи вводити це запозичення до нормативних словників і в якій вихідній формі — *екшин* чи *екшен*, як у формах непрямих відмінків, — питання ваги цього слова в сучасній українській номінації, а отже, доцільності й критеріїв його кодифікації в термінологічних і загальномовних словниках, але що система української словозміни здатна адаптувати такі слова, що вона знаходить засоби їхнього «зукраїнення» для використання у мовній практиці, не викликає жодних сумнівів. Дослідження В.І. Критської, Т.К. Пуздиревої, Ю.В. Романюк аргументовано доводять, що система української словозміни витримує масовану атаку нової лексики, зокрема запозичуваної, і знаходить в разі потреби мовців засоби для її адаптування.

Запропонована в ГС модель української словозміни з кількісними вимірами її реалізації у лексиці відкриває перспективу для з'ясування будови граматичної системи сучасної української мови та її окремих підсистем, виділення в них центру (ядра), периферії та строкатої проміжної зони між ними. Представлення структури словозмінної системи за кількісним виміром продуктивності моделей формотворення слугує фільтром для перевірки нової лексики, її впливу на систему й розподілу в ній. З цією метою Ю.В. Романюк у 280 типах словозмінних парадигм дієслова виділила ядро, до якого ввійшли 12 класів дієслів, кожен з яких налічує понад 350 слів [32]. Аналіз нових дієслів показав, що переважна їхня більшість поповнює класи, належні до ядра системи. Це доводить високий ступінь стабільності структури системи української дієслівної словозміни. Наприклад, такі нові дієслова, як *клонувати*, *прем'єрувати*, *сканувати*, *спікерувати*, *титрувати*, входять до одного з найпродуктивніших словозмінних класів, що в реєстрі ГС об'єднав 4702 слова. Тяжіння до ядра системи словозміни власне навіть авторським неологізмам-оказіоналізмам. Так, дієслово *репортажити*, новотвір Є. Пашковського, входить до продуктивного словозмінного класу, який у ГС нараховує 672 дієслова і корелює з наявними в його реєстрі дієсловами *бентежити*, *ніжити*, *маніжити* та ін. [30].

На структуру дієслівної системи мови активно впливає і процес руйнації певних дієслівних категорій під впливом орієнтації мовної практики

на відновлення власних ресурсів висловлення граматичних значень, зокрема, руйнування категорії двовидових дієслів як самостійного структурного об'єднання в системі української мови. У цьому Ю.В. Романюк слушно вбачає наслідки активізації засобів внутрішньодієслівного слово- і формотворення, вироблених у граматичній системі української мови на початку ХХ ст., процесу, загальмованого у 1930-х роках через настанову на зближення української мови з російською. Послідовне утворення видових пар замість двовидових дієслів сприяє активізації питомих дієслівних префіксів і суфіксів, упорядковує процес структурування семантики базових дієслів. Руйнування категорії двовидових дієслів у структурі граматичної системи врівноважують поповнювані категорії дієслів недоконаного та доконаного виду. Члени таких пар формують розгалужені дієслівні словотвірні гнізда на зразок *ліквідувати* — *І зліквідувати* — *ліквідовувати* — *II зліквідовувати*, *зліквідуватися*, *ліквідовуватися*, *зліквідований* тощо. Ю.В. Романюк також переконливо обґрунтовує висновок про те, що переважну більшість нових дієслів утворено від іменників або прикметників, а отже, вони розширюють когнітивний простір сучасної української мови, називаючи динамічні ознаки нових реалій і явищ дійсності, нових абстрактних понять [31; АРСУН: 122–125].

Потужний інструмент для перевірки наслідків динаміки системи мови, збереження її рівноваги і водночас надійний фільтр для нової лексики становить мовна норма, зокрема словотвірна як регулятор одного з провідних способів номінації в українській мові. Зміни в нормі сучасного українського словотворення розглядаємо в межах загальних тенденцій розвитку словникового складу сучасної української мови: його 1) націоналізації — інтернаціоналізації та 2) інтелектуалізації (окниження) — демократизації (орозмовлення). Явище мовної норми осмислюємо у межах опозицій таких її різновидів, як прескриптивна (взірцева, системна, наказова, імперативна) й дескриптивна (ужиткова, розмовна, рекомендаційна, диспозитивна, аксіологічна). Нашу пильну увагу привертає процес відновлення типологічних особливостей українського словотворення, зокрема, позбуття кальок з іншомовних, переважно російських зразків, побудованих усупереч питомим продуктивним словотвірним моделям. Л.П. Кислюк доводить, що цей процес зачіпає нині низку словотвірних типів і моделей: іменники-назви особи, що виявляють блокування нормою моделі із суфіксами **-чик/-щик** на користь моделей із суфіксами **-ник, -івець, -іст** (*креативник* ≠ *креативщик*, *піарівець* ≠ *піарищик*, *рекламіст* ≠ *рекламищик*), обмеження віддієслівних іменників на **-к(а)** значенням результату або знаряддя дії та зростання активності вживання моделі із суфіксом **-нн(я)** для позначення опрідметненої дії (*оброблення* ≠ *обробка*, але *викручування* і *викрутка*); витіснення з активного вжитку прикметників на **-альний/-ональн(ий), -ичн(ий)/-ічн(ий), -очн(ий)** на користь моделей із суфіксами **-н(ий)/-ов(ий)** (*емоційний* ≠ *емоціональний*, *синхронний* ≠ *синхронічний*, *виставковий* ≠ *виставочний*), крім груп паронімів: *професіональний* — *професійний*, *музикальний* — *музичний*) та інші.

Структурні зміни в системі мови під впливом змін у словотвірній нормі виявляють окремі розряди й категорії слів у лексиконі й граматичному ладі сучасної української мови. Одні з них під впливом соціодинаміки, нових потреб і смаків мовців активізуються, інші пасивізуються або й взагалі зазнають блокування сучасною словотвірною нормою мови. Це демонструють: 1) блокування активних дієприкметників, як в атрибутивній, так і особливо в субстантивній функції, що впродовж останніх десятиліть перебуває в полі пильної уваги науковців і практиків; 2) активізація назв осіб жіночої статі (моцій, або фемінітивів) та відносних прикметників на **—ов(ий)**; 3) дискусії довкола складних номінацій без сполучних голосних на зразок *інтернет-комунікація* чи *медіапроект/медіа-проект*; 4) перспективи співіснування в українському лексиконі простих суфіксальних прикметників із суфіксами **-уват(ий)/-юват(ий), -ат(ий), -аст(ий)** і складних прикметників з кінцевими основами **-подібн(ий), -видн(ий)** та інші динамічні щодо відповідності чинній словотвірній нормі ділянки лексичної системи сучасної української мови [13]. Доказовість висновкам щодо перспектив усталення змін у словотвірній нормі в сучасному літературному взірці української мови додає аналіз не лише окремих типів похідних слів, а й тих структурних об'єднань, до складу яких вони входять, або тих, які утворюються на їхній базі, передусім словотвірних, кореневих і мішаних — коренево-словотвірних — гнізд та словотвірних рядів [10; 13; 16].

Прикладом ділянки лексикону, яка викликає нині гострі дискусії й потребує всебічного аналізу, можуть слугувати складні іменники з непослідовним написанням через дефіс і разом. Системно-структурний підхід до аналізу цього розряду слів дає змогу виявити різні аспекти їхнього функціонування та встановити чинники впливу на їхнє написання. Так, уже згадувана вище лексема *бізнес*, яка за останні два десятиліття набула словотворчої активності, в складних словах в препозиції до іншого слова чи основи набагато частіше вживається в написанні через дефіс. Однак серед композитів, де основа **-бізнес** перебуває в постпозиції, випадків написання разом більше, ніж через дефіс: *авіабізнес, автобізнес, відеобізнес, кінобізнес, медіабізнес, наркобізнес, порнобізнес, телебізнес*, але в сучасній мовній практиці наявні й дефісні написання слів з основою *бізнес* у постпозиції на взір *fashion-бізнес/фешн-бізнес, медіа-бізнес, фітнес-бізнес, шоу-бізнес*. У композитах, які пишуть разом, перша запозичена основа закінчується на голосний, що й виконує функцію сполучного голосного-зв'язки, пор. давно відому основу **авіа-** в *авіабізнес*. Саме тому в складних словах-новотворах з основою **медіа-** впевнено переважає написання разом, пор.: *медіабізнес, медіапроект, медіапростір*. Натомість запозичені основи на приголосний можуть становити формальну перешкоду для написання разом з іншими основами чи словами. Відсутність голосного в кінці таких основ може в процесі творення композитів чи юкстапозитів спричинювати скупчення приголосних на морфемних швах, що суперечить правилам української морфотактики, закону милозвучності

українського слова. Нині в нормативних словниках зафіксовано лише три слова, у яких основу **бізнес-** приєднано до іншого слова без дефіса: *бізнесасоціація*, *бізнесвумен*, *бізнескомпанія*. Інші слова з цією основою нормативні словники подають у написанні через дефіс: *бізнес-клас*, *бізнес-план*, *бізнес-форум* та ін. Особливо показові щодо доцільності такого написання неологізми *бізнес-сайт*, *бізнес-справи*, *бізнес-стратегія*, *бізнес-структура*.

Однак не лише особливості формальної структури таких складних слів, а й їхня семантика, можлива подвійна мотивація стають на заваді усунення дефіса з їхнього написання. Перші основи в дериватах, подібних до *бізнес-план*, *бізнес-структура* та інших, можна співвіднести як з прикметником, так і з іменником, який може не додавати ознаку до семантики другого компонента складного слова, а деталізувати, уточнювати її, тобто вступати з таким компонентом не в атрибутивні, а в родо-видові, відношення чи у відношення «частина — ціле», пор.: *бізнес-новини* (*бізнесові новини* та *новини бізнесу*), *бізнес-освіта* (*бізнесова освіта* та *освіта бізнесу*, *у бізнесі*, *для бізнесу*), *бізнес-школа* (*бізнесова школа* та *школа бізнесу*, *школа для бізнесу*). Пропозиції послідовно замінювати такі однослівні номінації словосполученнями на основі висновку про чужорідність цього типу складних слів-новотворів в українській мові ставлять під сумнів типологічну ознаку української номінації — її синтетизм, а також суперечать принципу економії зусиль у мовленні. Скоріше можна спрогнозувати появу номінацій-універбів на базі таких композитів і словосполук, що вже й відбувається в сучасній розмовній, передусім професійній, практиці, пор. *есемеска* з *SMS* і *SMS/смс-повідомлення* або *медійка* з *медіареклама* та *медійна реклама*. Л.П. Кислюк обґрунтовує припустимість паралельного функціонування таких синтетичних і аналітичних позначень як вияву розширення й гнучкості ресурсів сучасної української словотвірної номінації, їхньої семантико-функціональної й комунікативно-прагматичної диференціації у відповідь на різні інтенції й потреби мовців [11].

Зручним способом узагальнення результатів вивчення динаміки мови і водночас ефективним інструментом для дальшого відстежування її перебігу стає словникова база даних. Для аналізу нової української лексики наш колектив розробив концепцію такої бази для опису та аналізу інновацій в українській мові від 1991 р. і реалізував її в ідеографічному словнику нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» [АРСУН]. У цій праці подано моделі опису 82 слів, основ, формантів, як нових, так і оновлених, питомих і запозичених, які стали базою або засобом вербалізації понять у сучасній українській мові, сприяли формуванню нових лексичних об'єднань різного типу в системі української мови. Основу таких моделей становить функціональний потенціал певного ресурсу номінації у тексті і в системі мови. Формат статті АРСУН містить зону реєстрової одиниці — об'єкту опису і 6 зон інформації про неї: 1) граматична інформація; 2) нова дефініція; 3) стара дефініція (до 1991 р.; таке розрізнення важливе для опису актуалізованої лексики

та неосемантизмів); 4) синтагматичні; 5) парадигматичні та 6) епідигматичні (дериваційні та асоціативні) відношення. Опис слова спрямовано на виявлення його відношень з іншими словами, натомість опис основ чи афіксів — на опис їхніх відношень з іншими складниками нових найменувань. На відміну від слова, для якого вказано його лексичне значення, для основ чи афіксів за морфемними і словотвірними словниками подано їхнє категорійне чи розрядне словотвірне значення. Зокрема, формати статей такого ідеографічного словника дають змогу уявляти стан конкурування певних ресурсів у системі сучасної української мови, наприклад, *Інтернет/інтернет/Інет/інет/нет* і *Мережа/мережа, мас-медіа/медіа* і *ЗМІ/ЗМК, біля-/коло-/довкола- і навколо-, альтернативний, чистий, екологічний, екологічно чистий, органічний, натуральний і біо-, еко-, натур-* та ін.

Одержання сучасної моделі системи мови передбачає не лише розроблення апарату аналізу та опису форми і семантики мовних одиниць, властивостей їхнього функціонування у текстах, а й створення надійних інструментів для перевірки адекватності такої моделі реальному стану системи, відстежування перебігу її динаміки. З розвитком комп'ютерних технологій до таких традиційних інструментів перевірки мовних фактів, як текст, картотека, словник, граматика, додався четвертий — корпус. Корпус сьогодні розуміють як базу текстів, розмічених для надання його користувачам інформації про формальні, семантичні й функціональні властивості слова, базу, збалансовану й показову для реального стану системи мови у певний період її існування, як взірць «мови в дії». Обсяг корпусу, спектр уміщуваних текстів та розмітка їхньої структурної організації на різних її рівнях мають забезпечити його надійність для відображення реального стану системи мови. Однак, як засвідчує вже понад півстолітня практика створення корпусів мов, корпус як сукупність текстів, *дібраних за певними параметрами, призначених для виконання певних запитів користувачів*, аж ніяк не може претендувати на повноту картини мови, на відбиття її динаміки, змін у ній, хай яким би потужним він не був. Більше того, розмітка корпусу (морфологічна, синтаксична, семантична) унаочнює вже наявні знання про мову, а отже, не передбачає виявлення у ній нових явищ. Таке знання користувач, і передусім мовознавець-дослідник, уже повинен мати, створюючи певний запит для пошуку інформації про слово в корпусі. Не маючи відповідних орієнтирів для пошуку, він починає обертатися в зачарованому колі вже відомого знання про мову.

З огляду на таку ситуацію закономірно постає питання: які інструменти можуть доповнити й підтримати корпус, подавши інші можливості для видобування знання про слово з текстів, усунувши обмеження, спричинені як добором текстів у корпусі, так і їхньою розміткою в ньому. Пошуки відповіді на це питання приводять до усвідомлення необхідності паралельно з творенням і розбудовою корпусів мови формувати й нові лексичні картотеки як бази узагальнення спостережень над динамікою мови.

Дедалі яснішою стає недостатність для опису системи мови в дії класичної — цитатної — картотеки. Її має замінити картотека «портретів слів», яка подавала б відомості не лише про спектр уживання певного слова в текстах різних функціональних стилів, а й про його формальні, семантичні й функціональні властивості в тексті і в системі мови, уможливила б відстежування їхньої динаміки. Один з можливих варіантів такої картотеки «портретів слів» для вивчення реального стану сучасного українського лексикону можуть становити формати статей, які наш колектив розробив для різних типів інновацій у параметризованій базі даних КФІ й оприлюднив в АРСУН.

Необхідність підтримки корпусу додатковими інструментами для праці лексикографа підтверджує сучасна практика укладання словників, за умови, звичайно, що їхні автори прагнуть укласти словник, новий і за формою, і за змістом. Зауважу, що це твердження повною мірою стосується не лише корпусозорієнтованих технологій опрацювання мови, а й технологій мереже-, або інтернетозорієнтованих. Останні також потребують створення збалансованого, показового корпусу інтернет-ресурсів, взірця, еталону функціонування українського слова в інтернет-комунікації. Зорієнтування лише на текст або лише на корпус не дає користувачеві змоги виявити нове знання про мову в його надійній повноті й доказовості. Натомість картотека «портретів слів» може дати орієнтири для перевірки нових мовних фактів.

Нині українська мова має нарешті досить показовий корпус текстів (КТУМ), виставлений в Інтернеті для вільного користування на лінгвістичному порталі www.mova.info. Його створив колектив співробітників лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом Н.П. Дарчук. Цей корпус налічує на сьогодні близько 60 млн. слововживань, подає тексти різних функціональних стилів і сфер уживання (публіцистичні, наукові, законодавчі, художні, зокрема поетичні, фольклорні), має морфологічну та синтаксичну розмітку, в основі яких лежать системи автоматичного морфологічного та синтаксичного аналізу текстів, що їх протягом 1980—1990-х років розробив колектив нашого відділу [28].

Подам лише один приклад того, як картотека «портретів слів» може спрямувати й оптимізувати пошук необхідної інформації в корпусі мови і в інших текстових ресурсах. Зрозуміло, що відображення варіантів слів у корпусі залежить від обсягу й характеру уміщених у ньому текстів, від їхньої розмітки. Якщо таких варіантів немає в текстах корпусу, то й знання про них не закладено в їхню розмітку. Через це користувач не зможе його з них видобути. Наприклад, у картотеці «портретів слів» нашого КФІ є три прикметники з основою **інтернет-**: *інтернетний*, *інтернетовий* і *інтернетівський*. У публіцистичному підкорпусі КТУМ по 2 рази трапилися прикметники *інтернетний* (у сполученні з позначеннями *зв'язок* і *образним суспільний планктон*) і *інтернетівський* (у сполученні із *сайт*, *самвидав*), слово *інтернетовий* у ньому відсутнє. У науковому підкорпусі

ці слова на сьогодні взагалі відсутні. У художньому підкорпусі лише 1 раз вжито прикметник *інтернетівський* (*файл*). Натомість, як доводять «портрети» цих слів у КФІ, вони не лише активно функціонують у мовній практиці, а й виказують семантичну диференціацію: *інтернетний* і *інтернетовий* мають суто відносне значення, а *інтернетівський* набуває якісно-відносного значення. Така динаміка, звичайно, потребує відстежування за текстами різних стилів протягом тривалого часу (не менше 10 років) та аналізу її наслідків. Відомості, накопичувані в картотечі «портретів слів» КФІ, дають орієнтир для перевірки функціонування таких лексичних варіантів у сучасних текстах, для визначення перспектив їхнього усталення в системі української мови, зокрема, можливості творення складних слів на основі сполук з ними або конкурування таких словосполук з новими адаптованими запозиченнями на зразок *Інтернет-банкінг* (пор. з англ. *Internet banking*), *Інтернет-трафік* (пор. з англ. *Internet traffic*).

Результати вивчення динаміки сучасної української мови в системно-структурному аспекті дають підстави для висновку про високий ступінь стійкості системи української мови під впливом лексичних, граматичних і словотвірних інновацій, про наявність у сучасній українській мові системних і нормативних чинників для перевірки нових номінацій на їхню когнітивну й комунікативну вагу та доцільність, для їхнього адаптування до сформованої лексичної, словотвірної і граматичної підсистем мови. Мобільні ділянки мовної системи слугують своєрідним «полігоном» для випробування інновацій на їхню придатність для потреб українських мовців у номінуванні нових реалій і понять, творенні суджень про них і виявленні їхньої оцінки. Застосований у нашому дослідженні системно-структурний підхід до аналізу форми, семантики й функціонування нової лексики закладає надійне підґрунтя для створення моделі реального стану лексику та граматичного ладу сучасної української мови як динамічної системи зі стабільною внутрішньою організацією і високим ступенем саморегулювання під впливом інтенсивних суспільних змін.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АРСУН — Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П., Клименко Н.Ф., Критська В.І., Пузирева Т.К., Романюк Ю.В. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Відп. ред. Є.А. Карпіловська. — К. : ТОВ «КММ», 2013. — 416 с.
- ГС — Критська В.І., Недозим Т.І., Орлова Л.В., Пузирева Т.К., Романюк Ю.В. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна: Близько 140 тисяч слів / Відп. ред. Н.Ф. Клименко. — Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — 760 с.
- КТУМ — Корпус текстів української мови: Електронний ресурс — www.mova.info
- КФІ — Комп'ютерний фонд інновацій в українській мові Інституту української мови НАН України.
- СМ — Мазурик Д. Нове в українській лексиці: Словник-довідник. — Л., 2002. — 130 с.
- СУМ-11 — Словник української мови: в 11 т. — К. : Наук. думка, 1970—1980.

1. Карпенко Ю.О. До проблеми футурологічної лінгвістики // Мовознавство. — 2004. — № 4. — С. 8–14.
2. Карпіловська Є.А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги / Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов. — К. : Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2008. — С. 3–22.
3. Карпіловська Є.А. Динаміка сучасної української мови в словниках нового покоління (проект серії словників нової української лексики) // Українська мова. — 2004. — № 3. — С. 3–29.
4. Карпіловська Є.А. Зміни в структурі сучасної української мови та можливості їх моделювання // Українська мова. — 2011. — № 2. — С. 3–18.
5. Карпіловська Є.А. Конкурування ресурсів у сучасній слов'янській номінації: своє — за своєю — засвоюване // Слов'янські обрії. — К., 2013. — Вип. 6. — Ч. 1. — С. 245–258.
6. Карпіловська Є.А. Нова Україна у словотвірній номінації: зміни у мовному «кресленні» світу // Відображення історії та культури народу в словотворенні. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — С. 91–109.
7. Карпіловська Є.А. Реакція мови на зміну суспільних стереотипів // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки, 2012. — Т. 137. — С. 88–91.
8. Карпіловська Є.А. Функціональний потенціал конкурентних моделей словотворення: параметри стабільності похідних // Функціональні аспекти словаутварення. — Мінск: ВТАА «Права і економіка», 2006. — С. 92–101.
9. Карпиловская Е.А. Интернационализация явная и скрытая в современном украинском лексиконе // Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich / Red. nauk. E. Korjakowsewa. — Siedlce: Wyd. Akademii Podlaskiej, 2009. — S. 43–52.
10. Кислюк Л.П. Динаміка словотвірної норми: тенденція націоналізації // Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry a kultúry. — Prešov: Acta facultatis Philosophicae Prešoviensis, 2012. — S. 193–208.
11. Кислюк Л.П. Диференціація словотворчих ресурсів у сучасній українській номінації // Творба речі и њени ресурси у словенским језицима. — Београд: Университет у Београду, 2012. — С. 109–120.
12. Кислюк Л.П. Національномовні ресурси відображення соціодинаміки // Відображення історії та культури народу в словотворенні / За ред. Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — С. 391–408.
13. Кислюк Л.П. Сучасна словотвірна норма української мови: мовна практика та кодифікація // Українська мова. 2012. — № 1. — С. 52–66.
14. Клименко Н.Ф. Диференційні та інтеграційні процеси в лексичній і словотвірній сучасної української мови // Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янських мов. — К. : Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2008. — С. 68–98.
15. Клименко Н.Ф. Дієслівне основоскладання у контрастивному висвітленні // Відображення історії та культури народу в словотворенні / За ред. Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — С. 120–132.
16. Клименко Н.Ф. Літературна норма і неологізми // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки, 2012. — Т. 137. — С. 53–58.
17. Клименко Н.Ф. Оновлення словотворчих ресурсів як наслідок семантичної інтерференції мов // Творба речі и њени ресурси у словенским језицима. — Београд: Университет у Београду, 2012. — С. 131–140.
18. Клименко Н.Ф. Осново- і словоскладання у процесах номінації сучасної української мови // Українська мова. — 2003. — № 3–4. — С. 83–105.
19. Клименко Н.Ф. Основоскладання у процесах номінації сучасних східнослов'янських мов (у зіставленні з новогорською та німецькою) // Слов'янські обрії. — К., 2013. — Вип. 6. — Ч. 1. — С. 260–281.
20. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Даниленко Л.І. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей // Мовознавство. — 2003. — № 2–3. — С. 96–111.
21. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Відп. ред. Н.Ф. Клименко. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. — 335 с.

22. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. та ін. Морфемно-словотвірний фонд української мови як дослідницька та інформаційно-довідкова система // Мовознавство. — 1990. — № 6. — С. 41–50.
23. Критська В.І. Відтермінологічна неологізація (на прикладі термінолексем *екологія, екологічний*) // Українська термінологія і сучасність. — 2013. — Вип. ІХ. — С. 199–205.
24. Критська В.І. «Граматичний словник української літературної мови. Словозміна» в теорії та практиці сучасного мовознавства // Українська мова. — 2013. — № 1. — С. 3–19.
25. Критська В.І., Пуздирева Т.К. Засади опису словозміни в «Граматичному словнику української літературної мови. Словозміна» / Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. — С. 252–258.
26. Мельничук О.С. Еволюція мови // Українська мова: Енциклопедія. — К., 2007. — 3-є вид. — С. 172–173.
27. Мельничук О.С. Розвиток мови як реальної системи // Мовознавство. — 1981. — № 2. — С. 22–34.
28. Морфологический анализ научного текста на ЭВМ / В.И. Перебейнос, Т.А. Грязнухина, Н.П. Дарчук и др. — К. : Наук. думка, 1989. — 262 с.
29. Романюк Ю.В. Детермінологізація дієслів у сучасній українській мові // Термінологічний вісник. — К., 2013. — Ч. 2. — С. 143–149.
30. Романюк Ю.В. Словотвір і словозміна дієслів-оказіоналізмів у творах сучасних українських письменників // Діалог мов — діалог культур. Україна і світ. — Мюнхен — Берлін: Verlag Otto Sagner, 2015. — С. 160–169.
31. Романюк Ю.В. Типологія і характерологія сучасного українського дієслівного словотворення // Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego. — Siedlce, 2012. — С. 187–196.
32. Романюк Ю.В. Типологія української дієслівної словозміни: регулярність та унікальність // Українська мова, — 2012. — № 4. — С. 141–154.
33. Таран А.А. Конкурування номінацій у сучасній українській літературній мові: тенденції стабілізації нової лексики. — Черкаси: Видавець Ю. Чабаненко, 2011. — 232 с.
34. Klymenko N. F., Karpilovs'ka E. A. Computer Morpheme-Word-Formative Database of the Ukrainian Language and Its Applications // Journal of Quantitative Linguistics. — 1994. — Vol.1. — № 2. — P. 113–131.

Статтю отримано 22.08.2016

Ievgeniia Karpilovska

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

SYSTEMIC-STRUCTURAL APPROACH TO STUDY THE DYNAMICS OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

The principles of application systemic-structural approach to the study the dynamics of modern Ukrainian language, its lexical, derivational and grammatical innovations during the period of independence are discussed in this article. Achievements which in this domain have a team of Department of Structural and Mathematical Linguistics of the Institute of Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine are analyzed and prospects for further research are outlined.

Keywords: *system, structure, dynamics, lexicon, grammar, innovation, model*